

Fig. 1. Kirken set fra syd. NJP fot. 1982. - *The church seen from the south.*

BEDER KIRKE

NING HERRED

I middelalderen og så længe domkapitlet bestod, var kirken underlagt ærkekegnens tilsyn¹ (om denne visitationsret se s. 1367; sml. også hvælv og kalkmalet $\dagger$ indskrift). I forbindelse med herregården Skomstrups ophøjelse til baroniet Vilhelmsborg 1673 overdrog kongen patronatsretten over Beder kirke til baron Vilhelm Gyldenkrone;² kirken forblev i baroniets eje (jfr. tårn og oblatæske), indtil den overgik til selveje 1. juli 1913.

Sognet, der fik egen præst 1576,³ betjentes tidligere af en præst, bosiddende i Århus. Siden 1653⁴ har Malling været anneks til Beder.

Sagn. Ifølge præstens indberetning 1623⁵ fortalte gamle folk, at sognets fornemste mænd (i den katolske tid) var draget til Rye for at købe kirkens S. Laurentius-figur. De måtte imidlertid opgive deres forehavende, fordi de ikke havde nok at betale med; men da de kom hjem igen, fandt de helgenfiguren stående midt på alteret (jfr. $\dagger$ altertavle).

Efter et andet sagn⁶ lå der tidligere en tiendelade ved nordsiden af kirkegården. Da kampestensmuren skulle brydes ned og materialerne føres til Vilhelmsborg, viste muren sig så solid, at arbejdet i første omgang måtte opgives; men siden blev laden sløjfet.

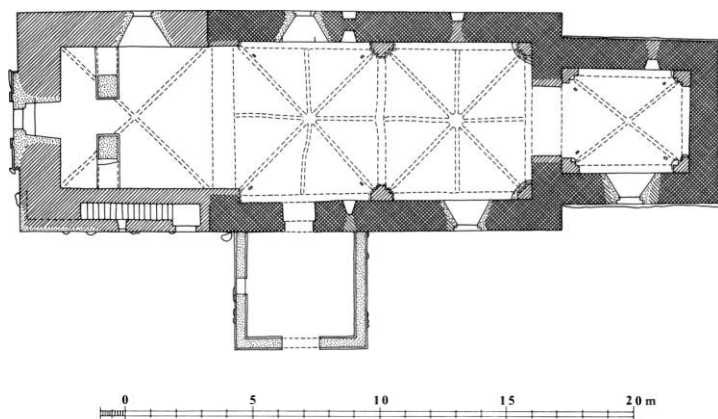

Fig.2. Plan 1:300. Målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose 1970, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - Plan 1:300.

Kirken, der er rejst på en svag højning i terrænet, lå endnu for få år siden frit i landskabet, 700 m øst for selve landsbyen og med præstegården, 1661¹ kaldet »Kirkegård«, som eneste nabo. Trods nyere bebyggelse er der stadig uhindret udsyn over markerne mod syd.

Kirkegården er o. 1957 stærkt udvidet mod vest og 1983 mod syd, men har bevaret sine græsklædte markstensdiger, som markerer de gamle skel i øst, syd og vest. I nord er kirkegården trukket frem til landevejen og hegnes her af en nyere, hvidt og teglhængt mur. Indhegningen betegnedes i 1700'erne som »ringmuren«, ⁷ egnens almindelige udtryk for et stendige; en del heraf var 1721 opmuret med kalk og

sten, hvorfor bønderne ikke mente sig forpligtet til at holde den ved lige.

Hovedindgangen i nord er en formentlig senmiddelalderlig, muret *portal* (fig. 5) med teglhængt sadeltag, bestående af en større, rundbuet køreport og en mindre låge med fals, lukket af nyere jerngitre; ydersiden smykkes af tre ulige store cirkelblændinger og to korte savskifter. Der er tillige adgang gennem en stor jerngitterlåge i udvidelsens vestdige samt en lille låge i øst, til præstens brug. *Ligkapellet*, øst for portalen, en gotiserende bygning med blændingsprydede, kamtakke gavle i øst og vest, er opført inden 1921,⁸ da kapel og portal blev forbundet med en mur, og der indrettedes toilet.

Kirken består af romansk kor og skib med senmiddelalderlig tårnunderdel i vest og nyere våbenhus i syd. Pyramidespiret over vestenden er opsat ved en ombygning 1794, der i øvrigt gav kirken sit nuværende præg: våbenhuset blev ommuret og de profilerede taggavle og murgesimser kom til. Orienteringen har svag afvigelse mod nord.

De oprindelige dele, kor og skib, er opført af *rå og kløvet kamp*, under anvendelse af *frådsten*;⁹ hjørner samt dør- og vinduesåbninger er af tilfældige *kvadre*.

Korets flankemure smykkes i hver side af ti små, rundbuede *blændarkader* (sml. fig. 6), i syd delvis ødelagt af et moderne vindue. Blændingerne, der minder om facadeudsmykningen i Grenåegnens kridtstenskirker (sml. bl.a. Gjerild, Randers amt), er placeret så højt, at bun-

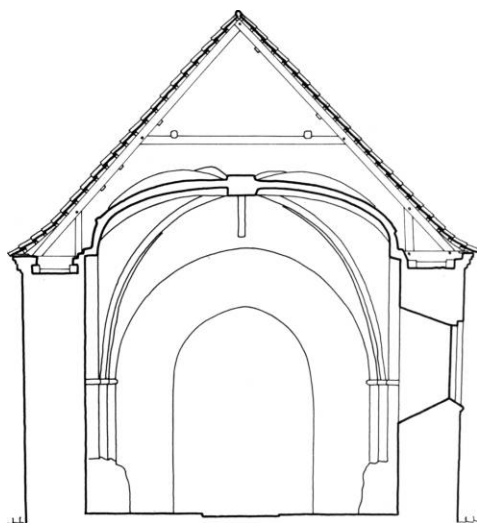

Fig. 3. Snit gennem skib 1:150. Målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose 1970, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - Section through nave 1:150.

den, 3,15 m over terræn, går fri af vinduerne. De udsparede felter (4 cm dybe og 75 cm høje) deles af tynde »søjler« med svagt markerede tværstave som baser og kapitæler.

Døre og vinduer. Siderne i den kvadersatte norddør, øverst ødelagt af et nyere vindue, ses stadig i muren. Den rundbuede syddør (fig. 9) har bevaret sin oprindelige udformning, kun tærskelstenen er fjernet. Døranslaget, der er hugget i ét med siderne, smykkes af profilerede *kragbånd* (jfr. s. 2127, fig. 2), noget forhugget i sydsiden.

Kirken har oprindelig haft i alt syv smalle, svagt smigede vinduer, tre i koret og to i hver af skibets langmure; korets sydvindue er opslugt af et nyere vindue, de øvrige spores stadig i murværket. Af hensyn til facadeudsmykningen er korets nordre vindue anbragt lavt, med indvendig bund 165 cm over nuværende gulv, og den runde bue, der i de øvrige vinduer er hugget i granit, er udført af frådsten. Vinduet i den glatte korgavl sidder en halv meter højere.

En romansk **vinduesramme* (fig. 4), udtaget af korets nordvindue 1971 og nu i Nationalmuseet (D225-1980), viser, at lysningen kun har været 22 cm bred. Rammen er dyvlet sammen og forsynet med fals for anbringelse af glas; her ses endnu søm, som har fastholdt blyindfatningen.

En stærkt forvitret, formentlig romansk *billedkvader* (fig. 10), 38x52 cm, indmuret i soklen i tårnunderdelens vestgavl, viser en kriger med stort, rundt hoved og sværd og skjold; ved hans venstre side anes et dyr og ved hovedet muligvis en klokke(?).

Indre. Korbuen er ommuret i forbindelse med hvælvslagningen (se ndf.). En profileret kvader, der tjener som trin i tårndøren, samt to affasede kvadre nederst i korgavlen har muligvis oprindelig siddet i den romanske korbue som *†kragbånd* og sokkel.

Ændringer og tilføjelser. I Morten Krabbes tid som ærkedegn, 1506-17, afløstes de flade bjælkelofter af murede hvælv (jfr. (†)kalkmalerier). På dette tidspunkt var tårnet muligvis allerede opført; overdelen blev nedbrudt senest 1794 og erstattet af et mindre spir - sådan som det skete med adskillige af egnens sengotiske tårne. Vå-

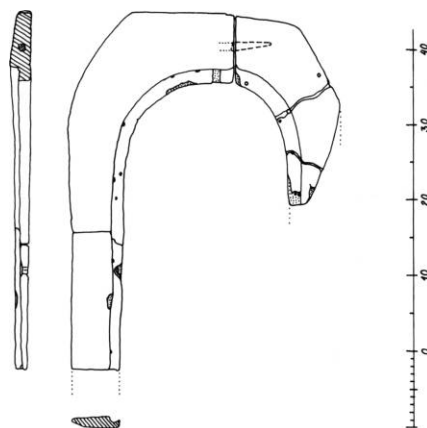

Fig. 4. Fragment af romansk **vinduesramme*, udtaget af korets nordmur, 1:10 (s. 2289). Målt og tegnet af Torben Hjelm 1980. - *Fragment of window frame, removed from north wall of chancel, 1:10.*

benhuset nævnes første gang 1702,⁷ men kan være betydeligt ældre; også dette er ommuret i nyere tid, muligvis i forbindelse med en gennemgribende ombygning af kirken 1794.

Hvælvene, der ifølge en forsvunden indskrift (se (†)kalkmalerier) er muret af Jeppe murmand på initiativ af ærkedegnen, hviler på falsede væg- og hjørnepiller med enkle kragled samt på helstens, spidse skjoldbuer. Korhvælvet er firdelt, skibets to hvælvfag ottedelt; ribberne er halvtstens med kvarte sten i fligene. Der er åbne spygatter i koret og i skibets vestre hvælv, hvor der tillige findes et mindre, tilmuret hul. Et hul

Fig. 5. Senmiddelalderlig kirkegårdsportal (s. 2288). NE fot. 1980. - *Late Medieval churchyard portal.*

i østre fags nordøstre flig har slidspor af (klokke)reb. - Den svagt spidsende, ret smalle *korbue* er muret i ét med korhvælvet.

Tårnunderdelen, der har tag fælles med skibet, er opført af munkesten i munkeforbandt over en sokkel af kvadre. Tårnrummet, med vægge af marksten, åbner sig mod kirken i sin fulde bredde med en høj, spids bue og dækkes af et samtidigt *krydshvælv*. Der er adgang til loftet ad en ommuret, fladrundbuet dør i syd, der leder ind til en ligeløbet *trappe*, som ligger i murlivet (sml. Spørring s. 1676 og Lading s. 1850). De svære mure, 1,4 m i nord og 1,7 m i syd (af hensyn til trappen), tyder på en betydelig højde. Overdelen, der var dækket af et sadeltag,¹⁰ må være nedbrudt i forbindelse med opsætningen af det nuværende *pyramidespir*, der ifølge jernbogstaver og -tal i vestgavlen (fig. 7) er bekostet af kirkens patron Frederik Baron Gyldenkrone, til Vilhelmsborg, 1794. Det lille tårn, af flensborgsten, springer lidt frem fra

murplanet; østmuren hviler på to piller i rummet. Et vindue i vest er anbragt i en portallignende indramning med lisener og fronton, hvis nedre del oprindeligt har indeholdt en portal. Der er fladrundbuede glasmuller i hvert verdenshjørne og en lignende åbning i mellemstokværkets vestside. Tårnet afsluttes med profileret gesims og dækkes af et højt, svejftet pyramidetag, tækket med bly og smykket med en *vindfløj* på stang med bøjle og stor, gylden kugle.

Samtidig med ændringen af vestenden og opsætningen af spiret 1794 må hele kirken være undergået en *ombygning*, der gav den det præg, vi kender i dag med svejfede tage og profilerede murstensgavle. Det middelalderlige tårnparti fremtræder nu som en integreret del af bygningen, bundet sammen af en gennemløbende, muret gesims.

Også *våbenhuset* foran skibets syddør, af små mursten og med profileret gesims, må være

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1980. - *The church seen from the north-east.*

ommuret 1794; det har en rektantet dør i syd og et nyere vindue i vest. En bæk ved vestvæggen, med træsæde, er muret 1971.¹¹ Nederst i murene indgår en række kvadre, der kan stamme fra det ældre våbenhus; dette manglede 1702⁷ sit træloft.

Vedligeholdelse og istandsættelser. Korgavlen var 1721⁷ revnet i begge sider, formentlig på grund aftrykket fra det indbyggede hvælv. Reparationer nævnes 1806¹² og 1817,¹³ og bygningen betegnedes 1818 og 1831¹³ som værende i god stand. De nuværende fem rundbuede støbejernsvinduer, heraf to i skibets og tårnpartiets nordside, er indsat 1860¹⁴ som afløsere for vinduesrammer af træ. Kirken var endnu 1715⁷ tækket med bly; tegltagene er muligvis kommet til i forbindelse med ombygningen 1794.

Varme. En kakkelovn, opsat 1888¹⁴ og omsat 1907, afløstes 1917⁸ af kalorifer; 1963 installeredes luftvarme.

Kirken står i dag hvidtet ude og inde. Ved en indvendig *restauration* 1971¹¹ (arkitekt H. P. Holm Nielsen) afbankedes vægge og hvælv for løstsiddende kalk og puds, og syddørens karme rensedes for hvidtekalk. I gulvet ligger munkesten på fladen, som har afløst cementfliser og trægulv fra 1911.⁸ Under en efterfølgende, udvendig istandsættelse, 1976, hvor bl.a. tagene blev fornyet, fremkom spor af en *†kalket facadedekoration* med imiteret »kvaderstensmurværk«, formentlig udført efter kirkens ombygning 1794: gule mure med blågrå fuger og rødkalkede gesimser.¹⁵

(†)KALKMALERIER

Under afbankning af ældre kalklag før nykalkning 1971 og 1979 fremkom spredte rester af senmiddelalderlige kalkmalerier, der imidlertid for størstedelens vedkommende ikke blev anset for bevaringsværdige. Kun to motiver er afdækket og restaureret. To ens *indvielses kors*, ca. 35 cm i tv., med en seksoddet, hvid stjerne på vekslende rød og grå baggrund, er malet på korbuens vanger i nord og syd, henholdsvis 175 og 180 cm over gulvniveau. I skibets næstøstligste hvælv, på søndre del af østkappen er

Fig. 7. Kirken set fra vest. NE fot. 1980. - *The church seen from the west.*

med gråt optegnet en *krukke* med hank, hvori er stukket en stiv plante med røde småfrugter samt roddusk, et motiv, der bl.a. genfindes i Spørring (s. 1677). På hvælvrribberne fandt man endvidere rester af sparrer og på korets nordvæg spor efter et draperi i sort, rødt og okker, ophængt under en rødmalet stribe ca. 2 m over gulvet. Bemalingen er muligvis samtidig med nedennævnte *†*indskrift.

En kalkmalet *†indskrift* »på hvælvingen«: »Doctor Martin oc Jeppe Murman loot huela (hvælv) Bytar Kirke«, er omtalt i Danske Atlas 1768, men var da overkalket og kunne ikke mere ses.¹⁶ Indskriften refererer rimeligvis til Morten Krabbe, der havde tilsyn med Beder kirke (jfr. historik) i kraft af sit embede som ærkedegn ved Århus domkirke fra 1506¹⁷ til sin død 1517 (jfr. *†*gravsten nr. 7 i Århus domkirke s. 819). Den malede dekoration kan formodentlig dateres til dette tidsrum, samtidig med bemalingen i Astrup kirke (Ning hrd.), der har

Fig. 8 (t.v.). Indre, set mod vest. NE fot. 1980. - *Interior looking west.*

Fig. 9(t.h.). Syddør, set fra kirken (s. 2289). NE fot. 1980. - *South door, seen from the church.*

en tilsvarende indskrift¹⁸ på dansk fra 1511, på skibets østre gjordbue.

Vedrørende en †kalkmalet epitafieramme fra o. 1675, se nedenfor under †epitaf.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar er i hovedsagen af nyere dato, delvis et resultat af dårlig økonomi og deraf følgende mangel på vedligeholdelse. Et kirkesyn 1664¹⁹ noterer således, at kirken ikke har messehaigel, lys, alterdug, salmebog, at gradualen er sønderrevet, altertavlen gammel og stafferingen affaldet, skriftestolen rådden og formuldet, og at klokken i tårnet trænger til at bindes med jern, og at lænken i klokken er i stykker. - Den middelalderlige †altertavle med figurer af Anna selvtredie, Laurentius og Kristoforus er antagelig fjernet ved midten af sidste århundrede og erstattet af et stort †trækors, samtidig med at prædikestol og stolestader blev fornyet. - Døbefonten er som sædvanlig ældste inventar-stykke.

Alterbordet, 1952, består af enkle fyldingspaneler, blåmalede og med gyldne, konturtegnede motiver udført 1971 af V. Glyssing Jensen.

Murede †sidealtre i skibets østende er ødelagt i forbindelse med hvælvsagningen.

Altertavlen er et stort maleri på lærred af Kristus i Gethsemane have, signeret 1909 af H(einrich) Dohm,²⁰ der også har udført et altertavlemaleri til Tranbjerg kirke (s. 2227). Den trekantede afsluttede egetræsramme fra 1952 har erstattet den oprindelige, hvis øvre, spidsbuede forløb svarede til korets østre skjoldbue. Rammen er blåmalet, med gyldne og røde kanter, og i fodfeltet står med gyldne versaler på blå bund: »Dog ske ikke min vilje, men din. Luk. 22, 42.«

†*Altertavle*, middelalderlig, med tre skårne helgenfigurer, S. Laurentius flankeret af Anna selvtredie og Kristoforus. 1770 noterede Søren Abildgaard i sin dagbog, at der i altertavlen fra katolsk tid var et »St. Anna billede med et barn i hver arm, i højre barnet Jesus, midt udi staar St. Laurentius med en bog, St. Cristofferus vadede i vand med Jesus som et barn på skuldrene og en kroget stav i venstre haand«. Placeringen af S. Laurentius som midtfigur (måske kir-

kens værnehelgen?) bekræftes af sognepræstens indberetning til Ole Worm 1623⁵ (jfr. historik). I nogle inventarier 1664¹⁹ og 1702⁷ omtales tavlen som meget gammel og uden staffing. 1855 var den erstattet af et forgyldt *†trækors* ligesom bl.a. i Tiset (s. 2242), og væggen bagved var malet blå.¹⁴

Altersølv. Alterkalk (fig. 13), tidligst omtalt 1702⁷ i de sparsomt bevarede kirkeregnskaber, men formodentlig en ældre kalk, der er omlavet flere gange; 19,5 cm høj. Ældst, muligvis fra 1600'ernes sidste halvdel, er den sekstungede, flade fod, der midtpå er drevet stejlt pyramidalsk op mod skaftet. Det store, glatte bæger er måske samtidig med disken, hvorimod det cylinderformede skaft med den dåseformede knop forekommer nyere.

Alterdisk, o. 1760, 14,5 cm i tv., i bunden omkring centrum tre ens mesterstempler for Anders Jensen Busted, Århus (Bøje II, 1982, 5928).

Oblatæske (fig. 12), rimeligvis skænket 1745 af baron Christian Gyldenkrone til Vilhelmsborg og hustru Amalie Margrethe Moth, hvis kronede spejlmonogram: CG AMM over årstallet er graveret på låget. Den cylinderformede æske er 5,5 cm høj og 8,7 cm i tv. Under bunden mesterstempel for Johannes Zønnichsen Buxlund, Århus (Bøje II, 1982, 5915).

†Sygesæt. 1862 omtales en sygekalk, der 1908 blev opforgyldt sammen med disken, der antagelig var anskaffet 1862.⁸

Alterstager, kopier af sengotisk form, antagelig fra 1862,⁸ da man ønskede nye stager af messing i stedet for *†trælysestagerne*. Inventarierne 1707 og 1721⁷ nævner et par små *†lysestager* af messing. - En nyere, syvarmet lysestage står på en konsol i skibets nordøsthjørne.

Alterkrucifiks, skåret o. 1980 som model til et bronzekrucifiks af sognepræst Th. Wammen, 62,5 cm højt over jernfoden; af fyr, med forgyldte, keramiske relieffer, evangelisttegnene i korsarmsenderne, Jesu monogram i korsskæringen. På alterbordet.

Alterskranke, 1952, tegnet af arkitekt H. P. Nielsen, Odder. Smedejernsarkader under profileret håndfang af træ. Den tidligere

†alterskranke fra 1902, med drejede mahognisøjler, var efter synets ønske opstillet i bueform ligesom i Malling.¹⁴

Døbefont (fig. 15), romansk, af granit, kummen, der er 71 cm i tv., rødlig, foden mere grålig; 92 cm høj. Ifølge Mackeprang (*Døbefonte* s. 8, 336) tilhørende en værkstedsgruppe nær Århus, repræsenteret bl.a. ved den helt tilsvarende font i Holme²¹ (s. 2207). Kummen er

Fig. 10. Billedkvader i tårnets vestmur (s. 2289). NE fot. 1980. - Carved ashlar in west wall of tower.

Fig. 11. Indre, set mod øst. NE fot. 1980. - Interior looking east.

forneden smykket af en kraftig båndfletning, mens den høje fod har arkader med solide baser og stavkapitæler. Et stykke af kummens rand er afslået. 1862 ønskedes fonten rensat for maling.¹⁹ Opstillet i skibets nordøsthjørne, o. 1900 under korbuen i nord.

Dåbsfad (fig. 14), o. 1550-75, sydtysk arbejde med »fabrikationsstemplet« RS på randen og med en drevet ornamentik svarende bl.a. til Odder (Ning hrd.) og Gram (DK Haderslev amt s. 800). På randen og i bunden den velkendte frise med hund jagende hjort, adskilt af egegren og i midtfeltet det habsburgske våben. Stemplede ornament, egeblade og rosetter, afgrænser friserne.

Dåbskande, o. 1900, af messing og forniklet metal, 31 cm høj; på korpus et stort, latinsk kors. På foden er påsat en oval plade med

gørtlerens navn indgraveret: »W. Bonneze«.

Prædikestol (fig. 24), o. 1850, affyr, femsidede, de tre sider med fyldinger i profileret rammeværk og flankeret af indfældede, slanke og riflede søjler med rudimentære baser og kapitæler. Gesims- og postamentfriser er gennemløbende, den første under kraftigt hul-led under tandsnitliste. Nyere opgangspanel langs øst-væggen. Nystafferet 1971 i tre blå nuancer med røde og gyldne lister og med gyldne Jesumogrammer og versalindskrifter fra »L. 11,28« og »S. 103,2«. 1959 blev stolen sænket og opgangen trukket tilbage.

†*Prædikestol*, 1702⁷ karakteriseret som meget gammel og uden staffering.

Stolestader, 1863⁸ svarende til Mallings, glatte gavle med påsatte, drejede knapper foroven. Blåmalet, med okker i bænkenes fyldingsfelter.

Præstestol, ny, i lyst eg.

Pengeblok (fig. 23), fra 1830'rne, ganske svarende til Mallings. Den er 37,5 cm høj og er på alle sider beslået med vinkelbøjede, tungede jernbånd med store, flade nagler. I forsiden en låge med tunget jernbåndsforkant samt to nøglehuller. Jernbåndene rødmaledede, på blågrøn bund. Ophængt på vestre indgangspanel i syd.

†*Vestpulpitur* ønskedes fjernet 1860¹⁴ for både at vinde plads til flere stole og for at fa mere lys i kirken fra tårnvinduet.

Orgel, bygget 1971 af Marcussen & Søn, Åbenrå. Syv stemmer, ét manual og pedal. Tegnet af H. P. Holm Nielsen, I tårnrummet. †*Orgel*, leveret 1929 af A. C. Zachariasen, Århus.²²

Et manual med fire stemmer. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Fløjte 4', oktavkoppel, svelle.²³

To *salmenummertavler* fra 1800'rne, glatte, med svejftet udsavet topstykke og søm til (nye) ophængningstal. Sortmalet, med hvid fraktur: Før — og Efter Prædiken.

Lysekroner, o. 1925, tre ens, med 2x8 spinkle arme fastgjort til mangleddet skaft, stor hængekugle. Ophængt i skibet. Nye væglampetter.

Kirkeskib, o. 1975, udført af Peter Hansen, Fulden. Tremastet; kølen rødbrun, skroget hvidt. I tårnrummet.

Fig. 13. Alterkalk, muligvis fra 1600'rne, ændret flere gange (s. 2293). NE fot. 1980. - *Chalice, thought to be from the 17th century, many subsequent alterations* (p. 2293).

Fig. 12. Oblatæske, skænket 1745 (s. 2293). NE fot. 1980. - *Wafar box, donated 1745.*

Fig. 14. Dåbsfad af messing, o. 1550-75 (s. 2294). NE fot. 1980. - *Brass baptismal dish, 1550-75.*

Klokke, »omstøbt aar 1891 hos Chr. Christensens enke Aarhus«. Indskrift med reliefversaler på korpus; to profillinier om halsen, én over slagkanten, der har store skår flere steder. 72 cm i tv. Nyere stålknebel. Ophængt i ældre vuggebom.

†*Klokker*. 1) I forbindelse med klokkeskatten 1528 måtte kirken aflevere en klokke, der vejede 2½ skippund og 8 lispund.²⁴ 2) »Støbt i det Reimerske klokkestøberi 1821 i Randers«. Klokken, der var 18 tommer høj og málte 26 tommer i tv. forneden og 14 foroven, havde ingen andre »forsiringer« end indskriften.²⁵ Den omstøbtes 1891, jfr. ovenfor.

GRAVMINDER

Epitaf (fig. 16), o. 1683. Billedskærerarbejde med portrætmaleri, ifølge den latinske indskrift af Lars Jensen Beder og hustru Anne Katrine Pedersen Dorscheus (»Laurentius Iani Bederini« og »Anna Catharina Dorschæ« (Dorsch)).

Fig. 15. Romansk døbefont (s. 2293). NE fot. 1980.
- *Romanesque baptismal font* (p. 2293).

Han var født 1646, præst ved denne kirke og annekskirken Malling, †169[4]. Hun var født i Kbhvn. i året ..., opdraget i Fridericia ..., †•. »Børnenes forældre venter alle på Frelserens genkomst«.

Det store epitaf af eg, med detaljer skåret i blødt træ, stammer rimeligvis fra samme værksted som Nic. Brobergs epitaf fra 1686 i Århus domkirke (s. 722, nr. 27) og det ganske tilsvarende fra o. 1688 over provst Lyngå i Haslund kirke (Randers amt).²⁶ Midtfeltets maleri, med de for perioden karakteristiske, afskårne hjørner, er omgivet af en barok ramme med reminiscenser af en arkitektonisk opbygning. Det flankeres af store dydefigurer, Troen med kalk (og forsvundet kors) og Håbet med fugl og anker. De knækkede gesims- og postamentbjælker henholdsvis støtter og bryder segmentstykker, hvorpå sidder putti, de øvre nu uden attributter, de nedre med henholdsvis kranium og timeglas. Det smalle topstykkets gavlstumper flankerer en stor, oval kugle, der kroner et hvælvet ovalfelt i barokkartouche, der nederst har fantasmasker. Herunder ligger en kraftig blomster- og frugtranke, og tilsvarende ranker er ophængt på hver side af topstykket. Hængestykkets hvælvede ovalfelt er omgivet af volutter og små kartoucheskjolde, foran postamentbjælken er fæstnet en blomsterdekoration, og fra vingestumperne hænger frugtklaser, mens hængebøsser er forsvundet fra dydekonsollerne.

Det store portrætmaleri (fig. 17), 158x118 cm, udført i olie på lærred opspændt på træ, er et velgennemført arbejde, der giver en nøje karakteristik af alle familiens syv medlemmer. På en brunlig baggrund og foran en (rekonstrueret) fremstilling af den Korsfæstede, knæler familien på rødrandede puder, alle med samlede hænder, pigerne nøje kopierende moderens håndstilling, drengene faderens. Provsten er iført ornat, med sort kalot på det brune, lokkede hår; hageskægget er mere grånende og strit, overskægget smalt. Foran ham ses de to ens, sortklædte sønner, med brede, fint mønstrede ærmeopslag, knapper ved lommerne, sorte halssløjfer over hvide, stribede halsklude og

Fig. 16. Epitafio. 1683, med portrætmaleri af sognepræst Lars Jensen Beder og hustru Anne Katrine Pedersen Dorscheus (s. 2296). NE fot. 1980. - Sepulchral tablet c. 1683, with portrait painting of parish priest Lars Jensen Beder, his wife Anne Katrine Pedersen Dorscheus and children.

med sorte strømper og sko. Hustruen har sort liv med spids halsudskæring og hvid blondekant, om halsen en gylden kæde. Også hendes sorte hovedtøj har hvid blondeforkant. Skørtet er hvidt, brunskygget, underærmerne hvide med rød sløjfe. De to bageste piger er klædt omtrent som moderen; de røde kjoler ses under det gennemsigtige, hvide forklæde med blondekant, og deres hvide, folderige hovedtøjer, pyntet med en sort sløjfe, skjuler næsten det brune hår. Den forreste lille pige har brunviolet liv og småblomstret underkjole; en rød sløjfe pryder hendes hvide hovedsæt. Børnene har fine, røde kinder, og ansigter og hænder er i det hele gengivet med bløde, brune skygger og hvidt lys.

1917 gennemgik epitafiet en restaurering under Niels Termansen og Kr. Due, hvilket læses i en indskrift i topfeltet. Under en nyere overmaling med limfarve og guldbronze afdækkedes og genfremstilledes den oprindelige staffering, der har skullet give epitafiet udseende af at være af sten: grå sandstensfarve med gyldne kanter på ornamenter, sort-hvid marmorering på arkitekturdetaljer og brunmarmorering på gesimsliste og konsoller. Figurerne står hvidgrå med cinnoberrød schattering på legemsdele, hår og attributter er gyldne ligesom hængestykkets indskrift²⁷ med kursiv og store skøn-skriftbogstaver på sort bund. I de små kartoucheskjolde er på sort bund malet gyldne våbener omgivet af ægteparrets initialer og årstallet »16 - 83«. Sognepræstens mærke er et slangeomslynget anker, hjelmtegnet en due med kvist i næbbet, flankeret af »LI SB«, hustruens en torsk (efter det »latiniserede« tyske navn Dorsch(eus)), og med initialerne »AC PD« samt blomst som hjelmtegn. Ved restaureringen blev maleriet renset, opsat på nyt lærred og midtpartiet med Kristusfiguren i hovedsagen nymalet. 1980-81 konserveret af Sv. Elmholdt.

†*Epitaf* (fig. 22), o. 1675, over sognepræst Jens Pedersen Mariager, †1675, 65 år gl. Epitafiet har bestået af en rektangulær tavle, ca. 145Xca. 87 cm og ca. 10 cm tyk, antagelig af sten, indsat i væggen og omgivet af en kalkmalet, epitafielignende ramme. Tavlen har rime-

ligvis båret en indskrift, hvis indhold, i resumeret form, er omtalt i Danske Atlas 1768¹⁶ og gengivet ovenfor. Den arkitektonisk opbyggede ramme har på hver side af tavlen haft storfigurer stående på høje konsoller, den ene med indskriften: »Mors peccati stipendium« (døden (er) syndens løn). Figurerne strakte hver en arm op over tavlen, den ene støttede en pude, den anden en stor krone anbragt på puden. Ovenover var malet en baldakin med nedhængende draperi på hver side af tavlen. Hængestykket var dekoreret med spiralvolutter. Farverne var grå, hvide og sorte.

Epitafiet, der endnu o. 1768 er omtalt i forbindelse med kirken, blev genfundet 1916, da man fjernede det ovenover hængende epitaf fra skibets nordvæg, østligste fag. Pladsen efter den forsvundne skrifttavle var da tilmuret.

Gravsten. 1) (Fig. 20), fra 1600'ernes 1. fjerdedel, af rødlig kalksten, 156x102x10 cm; indskriftens reliefversaler næsten bortslidt bortset fra enkelte bogstaver langs skriftfeltets rand. Stenens ramme er prydet af båndslang, der i hjørnerne brydes af cirkler, foroven med englehoved, forneden med evangelisttegnene oxen og løven. Fladen optages af en stor, oval skrifttavle i kartoucheramme. Bundfelterne er tram-buleret. Stenen lå indtil 1912 i skibets gulv,⁸ herefter flyttet til vestenden,²⁸ nu i våbenhuset, rejst op mod sydvæggen.

2) (Fig. 21), o. 1660, over Olle Knudsen, »som bode oc døde i [Fløistrup?] [an]no 1655«, 45 år gl., og hustru Kiers[te]n Sø[r]rensdat, †16•; velsignet med [1]l børn. »Hviler oc her hos hindis and[en ma]nd [L. ... Pe] dersen«, †16•.

Lysgrå kalksten med orthoceratitter, 218X147X12 cm; indskriften delvis nedslidt midtpå. Inden for en smal ramme med hul-led og hjørnecirkler med evangelisterne og deres tegn er stenen inddelt i tre felter. I det øvre ses trekvartfigurer af den omtalte kvinde mellem to ægtemænd, i det smalle midtfelt busterner af 11 små børn, hvorunder deres gravskrift, og nederst et ovalfelt med gravskriften, med reliefversaler, over kranium og timeglas flankeret af de afdødes bomærkeskjolde.

Fig. 17. Portrætmaleri fra epitafio. 1683 over sognepræst Lars Jensen Beder og familie (s. 2296). NE fot. 1981.
- Portrait painting from sepulchral tablet c. 1683 to parish priest Lars Jensen Beder.

Fig. 18. Gravsten nr. 4, o. 1725-50, med sekundær indskrift over læreren Peder Munch, †1834 (s. 2301). NE fot. 1980. - *Tombstone no. 4, c. 1725-50, with secondary inscription for the teacher Peder Munch, †1834.*

I figurfeltet er personerne fremstillet i bøn, med samlede hænder, mændene ens i udseende og dragt, den enes trøje dog gennemknappet, den andens åbentstående fra livet. Kvinden bærer tætsluttende hue. Over deres hoveder er indhugget de respektive initialer: »O.K.S.« for Ole Knudsen, »K.S.D.« for Kiersten Sørensdatter, begges med versaler på lille plade, den anden ægtefælles sammenskrevne initialer udhugget i selve bundfeltet: »LPSK?« for L. Pedersen K? Initialerne er gentaget på bomærkeskjoldene fornedet, det førstes dog udslidt, kvindens omkring et Jesus-monogram og det sidste med både initialer og monogram samt »65«, enten mandens dødsår 1665 eller hans alder, 65 år.

De små børnebuster, seks drenge og fem piger, er gruppevis ens udført og vendt mod hinanden ligesom på en lidt yngre sten i Gylling (Hads hrd.). På rammen ovenover er indhugget deres initialer, for drengene fornavn og »OS« for efternavnet Olesøn: »POS, LOS, LOS, IOS, SOS, OS«, for pigerne fornavn og »OD« for Olesdatter: »POD, MOD, KOD, AOD, KOD«. Nedenunder et gravvers: »Her liger vi ellev[e] ... børn smaa, paa dommedag igien skvle vi opstaa ...«. Indskriften er her fordybet ligesom bibelcitatet fra Job 19,25 på rammen: »leg ved at min frelsere lefver ...«. - Baggrunden i felterne prikhusget. Tidligere i skibets gulv som nr. 1, nu i våbenhuset, op ad østvæggen.

3) (Fig. 19), o. 1690. Søren Ollesen, »som bude i Fløstrup«, †1689 27. juni i sit 43. år; levede i ægteskab i 6½ år med »erlig, dyderig, gudfrygtige matrone, sl. Janhane Jørrens datter«, †•, og avlede tilsammen tre piger. Siden levede hun i ægteskab med Jens Ckristensøn(!), »som bude i Fløstrup«, †•. De »aflede • søner oc • pige«.

Fig. 19. Gravsten nr. 3, over Søren Olsen, †1689, og hustru Janhane Jørrens datter, samt dennes anden mand Jens Christensen (s. 2300). NE fot. 1980. - *Tombstone no. 3 for Søren Olsen, †1689, and his wife Janhane Jørrens datter, also the latter's second husband Jens Christensen.*

Fig. 20. Gravsten nr. 1, fra o. 1600-25 (s. 2298). NE fot. 1980. - Tombstone no. 1 from c. 1600-25.

Mørkrød kalksten, 212x147,5 cm, indskriften med fordybede versaler. Inden for en rankeprydet ramme, udført i lavt relief, har stenen i hjørnerne cirkler med de fire evangelisttegn, anbragt på forskellig måde på deres skriftbånd, hvori de fordybede navne, foroven [S. Johan- nes] og »S. Matthævs«, forneden »S. Lvcas« og »S. Marcvs«. På de to nedre cirkler knæler to englebørn, der i den ene hånd holder et døds- symbol, henholdsvis kranium og timeglas, med den anden støtter et ovalt skriftfelt med et næsten udslidt gravvers. Herover indrammer en stor laurbærkrans med blomsterrosetter sel- ve gravskriften. Nedlagt i gulvet under prædi- kestolen i skibets sydside.

4) (Fig. 18), o. 1725-50, med sekundær ind- skrift o. 1834. Grå kalksten, 180X105X15 cm, den oprindelige gravskrift udslebet, men skriftsteder, med fordybet kursiv, med henvis- ning til stenens motiver er bevaret (jfr. s. 1342). I midtfeltet omslutter en krans af klokkeblom-

Fig. 21. Gravsten nr. 2, o. 1660 (s. 2298). NE fot. 1980. - Tombstone no. 2, c. 1660.

ster den ovale skrifttavle, og i de udsparede felter her udenfor ses store bardkblomster. I stenens hjørner sidder de fire evangelister, der foroven flankerer den opstandne Kristus med sejrspanen, forneden dødsymbolerne vinget ti- meglas og kranium (jfr. Kasted nr. 4, s. 1606). Stenen er formodentlig udført i et Århusværk- sted, der gentagne gange har betjent sig af sam- me forlæg.²⁹ Som flere af disse sten, der nok er bortsolgt fra kirker i Århus, bærer også denne en sekundær indskrift med fordybede versaler: Peder Munch, i seks år lærer ved Aarhus ca- thedralskole, i 17 år præst til Beder og Malling, f. 1782, †1834. »Hans efterladte hustrue Aurelia Broberg og 5 børn begreder mandens og faderens tidlige bortgang«. Opstillet ved korets nordvæg.

Støbejernskors, o. 1852, over Karen Peders- datter, f. i Fløistrup 11. nov. 1821, død i Over Fløistrup 12. juli 1852. Latinsk kors med profi- lerede kanter og sokkel, 100,5 cm højt over lille

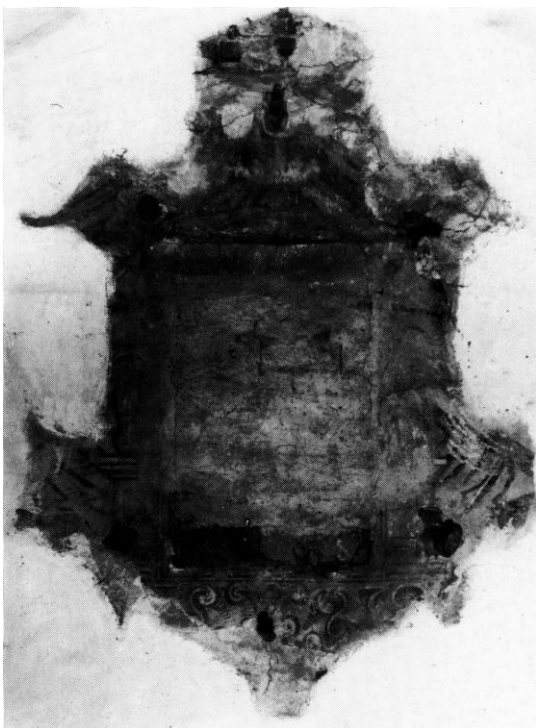

Fig. 22. †Kalkmalet epitafieramme omkring †skrift-tavle over sognepræst Jens Pedersen Mariager, †1675 (s. 2298). - †Frame of wall-painting around †epitaph to the parish priest Jens Pedersen Manager, †1675.

stenklods. Korsarmene har rudestillede afslutninger med bueskindskæringer; i rudespidserne er påsatte stjerner, midtpå sammenlagte hænder og nederst krydsstillede, nedadvendte fakler. Indskrift med reliefversaler. Korset, der bl.a. svarer til to fra Tunø, er henstillet på kirkegårdens nordøsthjørne.

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib. Præstearkiv: Beder-Malling div. dok. 1576-1921 (C372-31). - *Ved embedet*: Synsprotokol 1862-1925. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker III, 1881, s. 1-3. - Indberetninger ved Chr. Axel Jensen 1906, 1913 og 1917 (epitaf), Niels Termansen 1916 og 1917 (epitafiemaleri og †epitaf), Kristian Due 1917 (epitaf), P. K. Andersen 1927 (epitaf), Olaf Olsen 1971 (romansk vindue), Olaf Hellvik 1971 (kalkmalerier), Georg N. Kristiansen 1977 (epitaf), Vibeke Michelsen og Jens-Jørgen Frimand

1980-81 (kalkmaleri, inventar og gravminder). - Fyldige udskrifter af de gennemgaaede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1983.

Notesbøger. NM 2. afd.: Søren Abildgaard V, 1770, s. 172 (†altertavle). - C.G.Schultz LXXXV, 1943, s. 6-11 (bygning).

Tegninger og opmålinger. NM 2. afd.: Skitse af †epitafieramme ved Niels Termansen 1916. - Kalker af våbener og indskrifter på epitaf ved Kristian Due 1917. - Plan af kirken ved C. G. Schultz [1950]. - Plan og snit af kirken ved Jens Hougaard og Jørgen Viemose 1970. - Opstalt og snit af vindue ved H. P. Holm Nielsen 1976. - Opmåling af vinduesramme ved Torben Hjelm 1980.

Litteratur: MeddÅSt. 1971, s. 73 og 1983, s. 119.

¹ Sml. LA Vib. Århus bispearkiv. Ning herredsbog 1661 (C3.1090). - Vedr. de gamle, biskoppelige afgifter, kirkehave og -lam, se under Viby s. 2130.

² Baron Vilhelm Gyldenkrone nævnes som patron 1675, jfr. KirkehistSaml., 1867-69, s. 445.

³ Sml. kongl. benådningsbrev af 8. april 1576 i LA Vib. Beder-Malling præstearkiv. Div. dok. 1576-1921 (C 372.31).

⁴ KancBrevb. 1653, s. 501ff.

⁵ Præsteindb. til Ole Worm, s. 51.

⁶ Tang Kristensen: Danske Sagn, ny rk. III, 1931, nr. 354.

⁷ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3.1166-76).

⁸ Synsprotokol 1862ff.

⁹ Ifølge Uldall er frådsten navnlig anvendt i murens øvre partier.

¹⁰ Sml. maleri af Moesgård o. 1780 med Beder kirke i horisonten. Ukendt kunstner, Moesgård. Ifølge kirkesynet 1721 (jfr. note 7) var muren i »vestre ende af kirken« revnet i midten fra øverst til nederst.

¹¹ MeddÅSt. 1971, s. 73f.

¹² LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkernes istandsættelser 1804-23 (C3.1151).

¹³ LA Vib. Gosmer-Halling præstearkiv (sic!). Liber daticus 1816-35 (C382.20).

¹⁴ LA Vib. Hads-Ning hrdr.s provsti. Synsprotokol 1842-1908 (C 31.2-4).

¹⁵ MeddÅSt. 1976, s. 54.

¹⁶ IV, 112.

¹⁷ I brev af 5. april 1501 bifaldt paven, at ærkedegne-embedet tilfaldt klerken Morten Krabbe fra Viborg stift, når kong Hans havde givet sit samtykke, men først 1506 er embedet blevet ham overdraget, jfr. Acta pont. Dan. nr. 3815, 4029 og 4043.

¹⁸ En lignende †indskrift fandtes i Skjolde kirke (Bjerre hrd., Viborg amt) på hvælvet sammen med

et våben for biskop Niels Clausen: I Herrens år 1505 er denne hvælving bygget» (Resen s. 133).

¹⁹ ØJyHjemst. X, 1945, s. 84. Syn af Beder kirke; ved Poul Rasmussen.

²⁰ På bagsiden står: »Malet til Beder kirke i aaret 1909 af H. Dohm.«

²¹ Kummens fordybning måler 28 cm i begge fonte.

²² Zachariasen: Orgelfortegn.

²³ Optegnet 1959 af orgelbygger Knud Smenge. Orglet er muligvis i privateje.

²⁴ RA. Rgsk. ældre end 1559. 108 A. Liste over indkrævede klokker 1528-29.

²⁵ Indberetn. fra sognepræsten 31. marts 1891, i NM 2.

²⁶ Bemærket af Hugo Matthiessen, NM2, jfr. notits af Chr. Axel Jensen.

²⁷ Den nederste linie er tidligere fejlagtigt opmalet; enkelte dele af indskriften har ikke kunnet læses ved restaureringen.

²⁸ Uldall.

²⁹ Jfr. Århus S. Oluf nr. 7, s. 1342, Lisbjerg nr. 5, s. 1420, Kasted nr. 3 og 4, s. 1606. Sdr. Årslev nr. 1, s. 1560, Hundslund (Hads hrd.) og familien Dahls gravlund i Moesgård park (s. 2283).

Fig. 24. Prædikestol o. 1850 (s. 2294). NE fot. 1980. - Pulpit c. 1850.

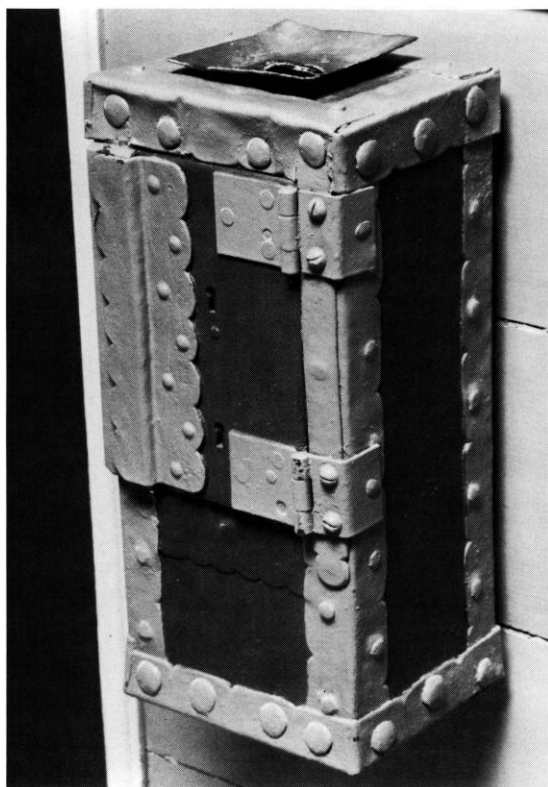

Fig. 23. Pengeblok fra 1830'erne (s. 2295). NE fot. 1980. - *Almsbox from the 1830's.*

Summary

The church consists of Romanesque chancel and nave with a Late Medieval base to the tower in the west and a more recent porch to the south. The Romanesque section is constructed of undressed and split granite boulders with travertine; the corners as well as the door and window openings are of dressed ashlar. The side walls of the chancel are both decorated with ten small, round-arched blind arcades which are set so high that they are clear of the windows. The south door of the nave, still in use, is decorated with moulded string courses. Originally there were seven narrow bevelled and round-arched windows, three in the chancel and two on each side of the nave. At the beginning of the 16th century the plane beamed ceiling was replaced by brick vaulting. The tower may already have been built at this time. The upper part of the tower was demolished at the latest in 1794 and replaced by a smaller spire. The porch was presumably rebuilt in the same year and the church given its present character with moulded cornices and curving roofs.

In the church were wall-paintings which were of the usual simple local type, dated by an inscription in Danish (on the east vault of the nave): Doctor Martin and Jeppe the bricklayer saw to the vaulting of Beder church. The inscription presumably refers to the archdeacon of Århus Cathedral, Morten Krabbe (1506-17), who supervised the church.

The furniture is mostly of more recent date: the altar painting 1909 by H. Dohm, the pulpit

from c. 1850, the pews from 1863 and the bell from 1891. Only the baptismal font is as usual from the Romanesque period; the brass baptismal dish is a South German work from 1550-75. The altar chalice was altered in part during the 17-1800's, the wafer box donated 1745 by the patron Baron Gyldenkrone of Vilhelmsborg and his wife. A large sepulchral tablet from ca. 1683 bears a skilfully executed painting of a parish priest and his family.

Fig. 25. Beder 1:10000. Målt 1784. Forandringer medtaget til 1859. - *Map of the village 1784.*